

Summary

Shershenkova V. A. Development of legislation about soldiery crimes in soviet Ukraine in 1919–1921 years. — Article.

In the article, becoming and development of legislation is examined about soldiery crimes in UKRAINE in 1919–1921 years. A situation which took place in UKRAINE is characterized, that influenced on creation of the system of norm in relation to soldiery crimes, and also certain system of punishments, which was used for these types of crimes. The archived materials which enabled more in detail to probe this period were revised.

Keywords: soviet Ukraine, army, common to all arm duty, military crime, punishment.

УДК 343.161(477)“1941/45”: 344.32

Т. В. Лисакова

РОЛЬ ВІЙСЬКОВИХ ТРИБУНАЛІВ У РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945)

З початком Великої Вітчизняної війни провідну роль в розвитку інституту народних засідателів відігравали військові трибунали. Військові трибунали Радянської Армії і Флоту організовувались: при округах (флотах), фронтах, арміях (флотиліях), при корпусах і дивізіях. Військові трибунали військ НКВС будувались за територіальним принципом — окружні й обласні військові трибунали військ НКВС [4, 112].

У зв'язку з цим стало необхідним поширювати Положення про військові трибунали, що діють лише в районах військових дій і місцевостях, оголошених на військовому положенні, і на весь залізничний транспорт. Це було зроблено Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 квітня 1943 р. Указ вимагав введення військової дисципліни на всіх залізницях [5, 54].

По відповідальності за злочини по службі працівники залізничного транспорту були прирівняні до військовослужбовців. Справи про вчинені ними злочини розглядалися у військових трибуналах залізниць за законами військового часу. З 9 травня 1943 р. дія цього указу була поширена і на весь морський і річковий транспорт.

В період Великої Вітчизняної війни систему військових трибуналів складала: 1) військові трибунали Радянської Армії; 2) військові трибунали Військово-Морського Флоту; 3) військові трибунали військ НКВС; 4) військові трибунали залізничного і водного транспорту. Крім того, в прифронтовій смузі ряд обласних судів були реорганізовані у військові трибунали із залишенням у їх веденні народних комісаріатів юстиції союзних республік [4, 110].

Слід зазначити, що загальна судова система, за винятком вищезгаданих випадків тимчасового перетворення деяких народних судів та обласних судів у військові трибунали, залишалася незмінною. Також не мінялися і основні принципи її побудови.

Штати військових трибуналів затверджувались спільними наказами народного комісара юстиції СРСР і народного комісара оборони чи народного комісара Військово-Морського Флоту СРСР.

Умови військового часу викликали необхідність в деякій зміні порядку комплектування особового складу військових трибуналів в порівнянні з тим порядком, який був встановлений в Законі про судовий устрій СРСР, союзних і автономних республік. Приписка до військових трибуналів на військовий час на посаду заступників голови і членів військових трибуналів проводилася з числа військово-юридичного складу запасу, а на посаді голів трибуналів — з числа кадрових працівників військових трибуналів. Військові трибунали розглядали справи у складі трьох постійних членів трибуналу, що зажадало від Народного комісаріату юстиції СРСР підбору великого числа працівників юстиції на посади голів, заступників, членів трибуналів і створення значного резерву з осіб, що мають високу юридичну кваліфікацію і здатних виконувати складні завдання здійснення соціалістичного правосуддя в умовах війни [1, 544].

Надалі військові трибунали, як загальне правило, здійснювали правосуддя за участю народних засідателів. У Народному комісаріаті юстиції СРСР виникли також питання, що вимагали дачі загальних вказівок, наприклад: 23 жовтня 1941 р. народний комісар юстиції Союзу РСР вказав, що у разі потреби до виборів народних засідателів і неможливості по обставинах військового часу скликання сесій верховних рад і обласних рад депутатів трудящих — довибори народних засідателів проводити через президії верховних рад союзних і автономних республік і через виконавські комітети рад депутатів трудящих [3, 341].

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 27 червня 1942 р. кандидати, виділені в установленому порядку для участі в судових засіданнях військових трибуналів залізничного транспорту як народні засідателі, підлягали згідно з роз'ясненням народного комісара юстиції СРСР і народного комісара шляхів сполучення СРСР від 3 листопада 1943 р. затвердженню наказом начальника дороги [3, 342].

Кандидати в народні засідателі, виділені для участі в судових засіданнях військових трибуналів на водному транспорті, згідно з роз'ясненням народного комісара юстиції СРСР і народного комісара річкового флоту СРСР від 3 листопада 1943 р. підлягали затвердженню наказом начальників пароплавств [3, 343].

Залучення народних засідателів до складу військових трибуналів здійснювалося на правових засадах Конституції УРСР 1937 року та прийнятого 16 серпня 1938 р. Верховною Радою СРСР Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік».

Так, згідно зі ст. 55 Закону про судоустрій народні засідателі для участі в судових засіданнях лінійних судів залізничного й водного транспорту обиралися обласними радами депутатів трудящих й верховними радами союзних й автономних республік. Положення про військові трибунали від 22 червня 1941 р. встановлювало, що трибунали розглядають справи в складі трьох постійних

членів трибуналів. Слід зазначити, що згідно з Наказом Президії Верховної Ради СРСР від 27 червня 1942 р. військові трибунали залізничного й водного транспорту мали право залучати до розгляду справ засідателів з числа робітників транспорту [2, 61].

У зв'язку з цим на суспільні організації залізничних шляхів й водних басейнів був покладений обов'язок виділення з кращих транспортників засідателів для участі в засіданнях трибуналів. Списки засідателів оголошувалися в наказах по дорозі (басейну). Також закон встановлював, що засідателі за наявним в суді списком в порядку черговості залучалися до участі в судових засіданнях кожен не більше ніж 10 днів на рік. До складу суду, що розглядав справу із засідателями, входили постійний суддя й два засідателі. Закон встановлював, що засідателі користуються всіма правами судді. Як і суддя, народний засідатель міг бути звільнений від виконання обов'язків тільки, якщо по відношенню до нього був винесений вирок суду або по відклику своїх виборців, а засідатель військового трибуналу — по відклику організації, яка його обрала для роботи в трибуналі [2, 63].

У судовому засіданні засідателю надавалася можливість вирішувати всі питання, які виникали при розгляді справи, знайомитися зі всіма матеріалами справи. При винесенні судом рішень у справі (визначень, вироків) засідатель мав такі ж права, як і суддя. Тому всі рішення приймалися судом за більшістю голосів, враховуючи це, вирішальним було те рішення, за яке було подано два голоси, хоча б тільки двома засідателями проти думки постійного судді. Засідатель, у випадках коли він був не згоден з думкою двох членів складу, мав право заявити письмово свою особливу думку, яка залучалася до справи й могла бути врахована при перевірці справи в вищій судовій інстанції [2, 64].

Однак, маючи всі права судді, засідатель з моменту призиву його до виконання суддівських обов'язків нарівні з суддею ніс й відповідальність за всі незаконні дії, які могли призвести до неправомірного вирішення справи.

Народні засідателі під керівництвом трибуналу проводили серед робітників транспорту бесіди по окремих питаннях діючого законодавства, повідомляли про найважливіші, з точки зору попередження правопорушень, судові процеси.

Військові трибунали (як і лінійні суди) цивільних справ, тобто суперечок, витікаючих з цивільних правовідносин, не розглядали. Виключення з правила про підсудність трибуналів транспорту складали тільки справи про крадіжку у приватних осіб, що здійснювалися на транспорті. Ці справи для прискорення їх розгляду передавалися до народних судів [5, 118].

Справи у військових трибуналах транспорту (як і в транспортних лінійних судах) розглядалися у складі головуючого — члена трибуналу — і двох засідателів. Виключення було встановлено тільки для справ про контрреволюційні злочини, які розглядалися у складі трьох членів трибуналу.

Суддею у справі не могла бути особа, яка була потерпілим, його родичем або родичем обвинуваченого, або брала участь в суді як свідок, експерт, слідчий. Взагалі на міг бути суддею або народним засідателем у даній справі той, хто був зацікавлений в результаті справи, а тому не міг проявити безсторонності.

Коли суддя або засідатель, ознайомлюючись зі справою або на початку судового засідання, встановлював, що по вказаних вище обставинах він не міг брати участь в справі, він сам повинен був усунути себе від участі. Якщо він не зробив цього сам, він міг бути підданий відведенню за заявою будь-якої із сторін. Коли відведення заявлялося проти одного судді, питання вирішувалося двома останніми, і якщо один з них висловлюється за відведення, суддя відводився. Відведення проти всього складу вирішувалося цим же складом за більшістю голосів [2, 67].

На розгляд військових трибуналів Радянської Армії і Флоту передавались всі справи про злочини, вчинені військовослужбовцями, а також про зраду Батьківщини, шпигунство, терористичні акти і диверсії. Інші злочини, віднесені до підсудності військових трибуналів Указом «Про военний стан», розглядалися військовими трибуналами військ НКВС, а якщо були вчинені на залізницях і водних шляхах сполучення, — військовими трибуналами залізниць і водних шляхів сполучення. Останнім передавались також всі справи, підсудні лінійним судам.

На території Української РСР на початку Великої Вітчизняної війни діяли військові трибунали Київського особливого і Харківського військових округів, Південно-Західного і Південного фронтів. Останнім підлягали військові трибунали діючих армій, корпусів і дивізій, а військовим трибуналам Київського і Харківського округів — військові трибунали гарнізонів і військових з'єднань, що формувались.

Наприкінці 1941 р. вся територія України була окупована німецькими військами. Судові органи Української РСР — народні й обласні суди, Верховний Суд УРСР — припинили свою роботу. Військовозобов'язані судді призивались до лав Радянської Армії, де з них формувались військові трибунали, а всі останні евакуювались у тил [3, 252].

З середини 1943 р., після розгрому німецько-фашистських військ під Курськом і Орлом, почалося масове вигнання окупантів з території України. В липні 1943 р. Верховний Суд, Народний комісаріат юстиції і Прокуратура УРСР разом з урядом УРСР і ЦК КП(б)У перебазувались ближче до Харкова у м. Дворічна Харківської обл., а в серпні — до визволеного Радянською Армією Харкова. Звідти 7 листопада 1943 р. до Києва прибули оперативні групи всіх центральних урядових установ УРСР. 5 січня 1944 р. ЦК КП(б)У, Президія Верховної Ради, Рада Народних Комісарів УРСР, всі наркомати та інші центральні установи республіки, в тому числі Наркомат юстиції УРСР, Верховний Суд і Прокуратура УРСР, назавжди повернулись до столиці України м. Києва [3, 248].

Зразу ж після звільнення Радянської України від німецьких загарбників обласні і народні суди відновили свою роботу, комплектуючись з евакуйованих суддів та резерву, створеного НКЮ УРСР шляхом підготовки судових працівників на тримісячних юридичних курсах у Саратові (до звільнення території УРСР), а пізніше в Харкові з українців — інвалідів Вітчизняної війни. По мірі звільнення областей УРСР від німецьких окупантів у кожній з них відновлю-

вав роботу військовий трибунал військ НКВС. На залізницях і водних шляхах сполучення (Азово-Чорноморський, Дніпровський басейни) відновили роботу військові трибунали залізничного і водного транспорту [1, 349].

У листопаді 1944 р. Радянська Армія звільнила від німецько-угорських окупантів Закарпатську Україну. 26 листопада 1944 р. в Мукачеві відбувся з'їзд народних комітетів Закарпатської України, який прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. В усіх 13 округах Закарпатської України, а також у містах Ужгороді і Мукачеві на зразок судових органів Радянської України були створені народні суди, а в центрі краю — Ужгороді — Вищий народний Суд та спеціальний суд як суд лише першої інстанції для розгляду справ про злочини німецько-угорських окупантів проти народу Закарпатської України [4, 229].

Народні судді призначались Народною Радою на подання уповноваженого в справах юстиції з юристів, а народні засідателі обирались на загальних зборах робітників, службовців і селян.

Вищий народний суд був судом другої касаційної інстанції для народних судів і судом першої інстанції для розгляду важливих кримінальних справ, що передавались на його розгляд Головним прокурором Закарпатської України або за постановою Народної Ради. Справи в ньому розглядались по першій інстанції у складі одного постійного судді і двох народних засідателів (останні призначались Народною Радою за поданням її уповноваженого в справах юстиції), а скарги і протести на вироки і рішення народних судів — судовими колегіями Вищого народного суду в складі трьох членів. Спеціальний суд Закарпатської України підсудні йому справи розглядав у складі п'яти осіб: трьох постійних суддів і двох народних засідателів, які теж призначались Народною Радою [5, 217].

Із звільненням тимчасово окупованої території Нарком'юст проводив роботу по відновленню судів і допоміжних до них органів, забезпеченню їх кадрами, приміщенням, законодавчим матеріалом, створенню необхідних умов для нормальної роботи.

Таким чином, правове положення народних засідателів у складі військових трибуналів в роки Великої Вітчизняної війни зазнало значних змін. Це стосувалося насамперед якісного складу, порядку добору, повноважень та процедури участі народних засідателів у справах, що розглядали військові трибунали.

Література

1. Бабий Б. М. История государства и права Украинской ССР / Б. М. Бабий, А. П. Таранов, В. М. Терлецкий. — К. : Наук. думка, 1976. — 759 с.
2. Иодковский И. А. В помощь народному заседателю военного трибунала транспорта / И. А. Иодковский. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СРСР, 1945. — 95 с.
3. Кожевников М. В. История Советского суда (1917–1956) / М. В. Кожевников. — М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1957. — 371 с.
4. Суло Д. С. История суда Радянської України (1917–1967 рр.) / Д. С. Суло. ; Київ. ун-т. — К., 1968. — 567 с.
5. Справочник по законодательству для судебного-прокурорских работников / под ред. Ген. прокурора СССР Г. Н. Сафонова. — М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1949. — 641 с.

Анотація

Лисаківа Т. В. Роль військових трибуналів у розвитку інституту народних засідателів Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945). — Стаття.

Стаття присвячена розвитку інституту народних засідателів на території Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни в період з 1941 по 1945 р. Проаналізовані правові засади діяльності народних засідателів у складі військових трибуналів.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, військові революційні трибунали, інститут народних засідателів, трибунал.

Аннотация

Лисаківа Т. В. Роль военных трибуналов в развитии института народных заседателей Советской Украины в годы Великой Отечественной войны (1941–1945). — Статья.

Статья посвящена развитию института народных заседателей на территории Советской Украины в годы Великой Отечественной войны в период с 1941 по 1945 г. Проанализированы правовые основы деятельности народных заседателей в составе военных трибуналов.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, военные революционные трибуналы, институт народных заседателей, трибунал.

Summary

Lysakova T. V. Role of military commissions in development of institute of folk assessors of Soviet Ukraine in the years of Great Patriotic War (1941–1945). — Article.

The article is devoted development of institute of folk assessors on territory of Soviet Ukraine in the years of Great Patriotic war in a period from 1941 to 1945. Legal frameworks of activity of folk assessors are analysed in composition military commissions.

Keywords: Great Patriotic war, military revolutionary commissions, institute of folk assessors, tribunal

УДК 343.135

Г. Р. Крет

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Одним із завдань кримінального судочинства є правильне застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Досягнення даної мети нерідко пов'язане з перешкодами об'єктивного і суб'єктивного характеру. На жаль, у практиці органів досудового розслідування зустрічаються випадки недбалості дізнавачів і слідчих, яка проявляється в неповноті розслідування, порушенні процесуальних норм, неконкретності пред'явленого обвинувачення, невідповідності пред'явленого обвинувачення змісту обвинувального висновку, безпідставності прийняття окремих процесуальних рішень. Це, в свою чергу, з одного боку, дозволяє окремим злочинцям уникнути покарання і відповідно обмежує права та законні інтереси осіб, які постраждали від злочину, а з іншого — може призвести до грубого порушення презумпції невинуватості особи. За та-